

Čas skrajnosti – za srednjeevropski pogled

ANDRAŽ KOVAČ

Ena izmed vročih političnih tem na Slovenskem je t. i. narodna sprava. Prisotna je v vsakodnevni politični diskusiji, na površje pa še zlasti silovito privre ob vsaki okrogli obletnici, povezani z drugo svetovno vojno - in letošnjo pomlad se spominjamo 75-letnice napada na Jugoslavijo in ustanovitve Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte. Glavna težava pojma narodne sprave, kakor smo se ga navadili razumeti v zadnjih desetletjih, je, da zorni kot diskusije, in z njo naše historične perspektive, zoži na preprosto dihotomijo partizani proti domobrancem, osvoboditelji proti kolaborantom oziroma revolucija proti kontrarevoluciji. Pa je tovrstna perspektiva zadostna? Ali lahko skozi to omejeno optiko vidimo celotno sliko naše polpretekle zgodovine? Po mojem mnenju ne.

Pravzaprav bom šel še dlje in dejal, da takšen pogled spravo onemogoča. Medvojno in povojno dogajanje na Slovenskem in širše po Srednji, Jugovzhodni in Vzhodni Evropi je bilo namreč mnogo bolj komplekso in zgolj upoštevanje vseh faktorjev nam lahko da realno zgodovinsko podobo, ki bo vodila do resnične sprave. Sodoben pogled na medvojno dogajanje je namreč v veliki meri kranjski, tj. specifičen za osrednji del slovenskega narodnostnega področja, nikakor pa se z njim ne more pojasniti celotne slike na, takrat fragmentiranjem, slovenskem ozemlju. Zgodovinska izkušnja Primorske, ki je po prvi svetovni vojni postala del Italije, je namreč drugačna od izkušnje Kranjske, spet drugačna je bila situacija na Štajerskem, ki je bila zasedena neposredno s strani Tretjega rajha in za katero je Adolf Hitler dejal: »Naredite mi to deželo ponovno nemško.« Kranjska izkušnja torej ni bila občeslovenska, saj je bila npr. na Primorskem in na južnem Koroškem znotraj NOB v veliki meri udeležena tudi protikomunistična stran.

Poleg regionalne omejenosti pa takšno slikanje polpretekle zgodovine izpred oči izgublja še vprašanja ostalih uporniških skupin, kot je bila Stara pravda, iz slike odvzame slovenske četnike ali pa jih obravnava zgolj kot posebneže med kolaboranti, pozablja na meščanske stranke in njihove raznorodne predstavnike, pozablja na katoliško sredino Andreja Gosarja in Engelberta Besednjaka, in predvsem izključuje izkušnje ostalih narodnosti na našem ozemlju, se pravi Nemcev, Italijanov, Madžarov in Judov, pri čemer je pogled, ki pripadnike prvih treh narodov avtomatično izenačuje z okupatorji, milo rečeno enostanski in neumen.

Hagiografija, demonologija in zgodovinopisje

Poleg tega je podoba polpretekle zgodovine, ki prevladuje na Slovenskem, predvsem v prevladujoči javni naraciji, kakršno zasledimo v zgodovinopisju in v vplivnih množičnih medijih, poenostavljena tako, da se sklada z antifašistično paradigmo oz. diskurzom. Ta pojem je treba razumeti širše kot nasprotovanje fašizmu: na kar tu merim, je slikanje zgodovine skozi perspektivo epohalnega boja Dobrega proti Zlu – pri čemer je fašizem tisto absolutno zlo, njegovi nasprotniki pa so v skladu z zrcalno logiko prikazani kot borci

za dobro. Da ne bo pomote: nikakor ne želim zanikati inherentne zločinskosti fašističnih gibanj in režimov, a kljub temu menim, da je takšna naracija problematična, saj zamegljuje pogled na zapleteno politično realnost in preprečuje celovito historično perspektivo. Tako nastane dualistična slika, ki ne dopušča nians. Teh pa je veliko. Do katere mere lahko npr. enačimo fašističnost Mussolinijeve Italije in režima Engelberta Dolfussa v Avstriji? Ali lahko militantni antikomunizem domobrancev, genocidno fašistoidnost ustašev, prozahodni ultranacionalizem četnikov in konservativno *Realpolitik* admirala Miklósa Horthyja stlačimo pod isti pojem – kolaboracija? In kako razumeti dejanja pripadnikov nemških, italijanskih in madžarskih manjšin na okupiranih ozemljih? Kako razumeti odnos med totalitarizmi? Se lahko vprašamo npr. o vplivu marksizma oziroma socializma na fašizem ali stalinističnih metod na nacizem? Tovrstna vprašanja, ki bi morala biti sestavni del vsake javne razprave o polpretekli zgodovini, so pri nas namreč potisnjena na rob oz. prepuščena redkim »disidentskim« zgodovinarjem in publicistom.

Tukaj se velja spomniti na znamenito in kontroverzno nemško zgodovinsko razpravo, in sicer na *Historikerstreit* iz 80-ih let prejšnjega stoletja, v kateri so se kresala mnenja zgodovinarjev o pogledih na Tretji rajh, vprašanje nemške krivde itd. V razpravi, v kateri so se polemično soočili razni pogledi, se je oglasil tudi zgodovinar Martin Broszat, sicer nasprotnik revizionistov, ki je v članku, zelo zanimivem za našo diskusijo, pozval k historizaciji nacionalsocializma, se pravi k demistifikaciji debate o tem obdobju in njegovi obravnavi na način, kot obravnavamo ostala obdobja zgodovine. Broszatov poziv pa bi bilo potrebno še dodatno razširiti in pozvati k začetku historizacije celotnega »časa skrajnosti« oz. kratkega dvajsetega stoletja, ki se je začelo s koncem prve svetovne in posledično padcem starega sveta.

Po padcu starega reda s koncem prve svetovne vojne se je v srednji in vzhodni Evropi namreč začel vrtljak ekstremizmov, revolucij, kontrarevolucij, državnih udarov, diktatur. Vsak udeleženec te velike igre je nanjo pripravil svoj pogled, z lastnimi hagiografijami in lastno demonologijo, ki so še zmeraj izredno pomembne znotraj

sodobnega razumevanja zgodovine. To pa je ključno zato, ker vsaka skupina poskuša dokazati svojo vlogo žrtve in s tem argumentirati svoje težnje ter afirmirati svojo identiteto, ki velikokrat temelji na negaciji drugega; ti drugi vstopijo v sodobne demonologije, žrtve pa postanejo subjekti novodobnih hagiografij, naj bodo to pobiti domobranci v Kočevskem rogu, izgnani sudetski Nemci, pa pobiti partizani pri Sv. Urhu ali Poljaki, ki so jih umorili ukrajinski kolaboranti.

Nobenega dvoma ne more biti, da je za vojno kriva nacistična Nemčija, ki predstavlja režim unikatne krutosti in genocidnosti, a vendarle nam lahko zgolj historizacija celotnega obdobja razkrije vse vzročno-posledične povezave, ki so privedle do vzpona nacizma: od konca monarhije Hohenzollernov prek versajske pogodbe in frivolnosti liberalne politične kulture weimarske Nemčije, do vznika množičnih totalitarnih gibanj in prodora interesov Kominterne, Stalinove dolge roke, v politično življenje številnih zahodnih držav, v prvi vrsti prav Nemčije. Vojna, ki jo je v želji po rasnem gospodstvu nad Evropo začel Hitlerjev režim, je odprla Pandorino skrinjico, ki je omogočila radikalizacijo raznoraznih medetničnih in političnih sporov, predvsem v Srednji in Vzhodni Evropi ter na Balkanu, katerih posledice še danes vzbujajo vroče polemike. Pri njihovem razumevanju moramo upoštevati mnogo širši spekter dejavnikov kot le odnos posameznih političnih ali etničnih skupin do nacizma. Priključitev mnogih Ukrajincev v Waffen SS težko razumemo brez vpogleda v tragedijo Stalinovega holodomora, tj. načrtnega izstradanja milijonov ukrajinskih kmetov, pokole Poljakov v vzhodni Galiciji in Voliniji s strani ukrajinskih nacionalistov je nemogoče obravnavati brez poznavanja poljske politike na teh območjih pred septembrom 1939 in usode mnogih Italijanov v Istri, Kvarnerju in Dalmaciji ne moremo razumeti, če nimamo pred očmi krutosti fašističnega režima na teh območjih. Hkrati pa nas to ne sme zavesti, da bi v teh obračunavanjih videli le maščevanje in spregledali dejstvo, da je šlo predvsem za hladnokrvne politične projekte, ki so pojem kolektivne krivde izkoristili za etnično homogenizacijo. To seveda velja tudi za fojbe in eksodus sto tisočev Italijanov z območja vzhodnega Jadrana, še bolj pa za uničenje skoraj tisočletne nemške prisotnosti v Sloveniji. Ob redkih primerih spontanega nasilja so bili ti poboji in izgoni ukazani z vrha nove jugoslovanske oblasti, kot priča dnevnik Ivana Mačka – Matije ali pa Kidričeve izjave, češ da nemška manjšina v povojni Jugoslaviji ne bo imela pravic, ker je ne bo. Pri tem vsega ne moremo pojasniti s paradigmo okupacije in kolaboracije, saj med partizani najdemo tudi nekatere Kočevarje, ponekod v Jugoslaviji (npr. v Bački, Sremu in vzhodni Slavoniji) pa se nemško govoreči prebivalci niso ne bolj ne manj kompromitirali s kolaboracijo kot pripadniki drugih narodnostnih skupin (npr. Madžari ali Hrvati).

Pri nacionalnih odnosih je potrebno v račun vzeti tudi socialni faktor, koliko se je npr. sovraštvo med narodi skladalo z ideologijo razrednega boja, kar na Slovenskem posebej drži glede odnosa do Nemcev, saj se je večina plemstva prištevala v nemški oz. avstrijski kulturni prostor, poleg tega pa je, predvsem v podravske mestih

Vojna, ki jo je v želji po rasnem gospodstvu nad Evropo začel Hitlerjev režim, je odprla Pandorino skrinjico, ki je omogočila radikalizacijo raznoraznih medetničnih in političnih sporov, predvsem v Srednji in Vzhodni Evropi ter na Balkanu, katerih posledice še danes vzbujajo vroče polemike.

in trgih, nemška manjšina imela veliko gospodarsko moč, ki je že v medvojnem obdobju vzbujala zavist večinskega prebivalstva in postala predmet otipljive razredne mržnje, ki nikakor ni bila omejena le na socialistične ali marksistične kroge. Poleg tega pa takšne napetosti niso bile nič izjemnega, saj jih lahko v zelo podobni obliki najdemo v trenjih med Litvanci in Poljaki, Romuni in Madžari v Transilvaniji ali kristjani in muslimani v Bosni.

Historizacija polpretekle zgodovine bi tako pomenila resnejši spoprijem z vsemi temi faktorji in zapletenimi vzročno-posledičnimi povezavami, a vendar bi to pomenilo tisto, kar smo nakazali že v uvodu – prekinitev s tradicionalno slovensko naracijo sodobne zgodovine.

Sprava bo srednjeevropska ali pa je ne bo

Celotno sliko medvojnega in povojnega nasilja pa lahko vidimo zgolj, če upoštevamo tako fragmentiranost slovenskega prostora, ki je bila produkt rapalske pogodbe ter prejšnjih deželnih in državnih meja, kot tudi širšo srednjeevropsko sliko. Če se osredotočimo zgolj na naš nacionalni okvir, bo namreč slika preozka in pre malo kompleksna, če se ozremo na celotni prostor bivše Habsburške monarhije in širše Srednje Evrope, pa postanejo pojavi bolj osvetljeni in so postavljeni v svoj dejanski zgodovinski kontekst, ki ne dopušča hagiografij in demonologij ter upošteva vse dejavnike.

Hkrati pa nas današnja podoba srednjeevropskih držav ne sme zavesti. Kakor je zapisal angleški zgodovinar Tony Judt, so namreč srednjeevropske države postale nacionalno (in pogosto tudi razredno) vsaj približno homogene šele po koncu druge svetovne vojne, kar je posledica cele vrste genocidov in preganjanj. Tukaj se nam poleg zločinskosti totalitarnih oblik dominacije razkrije tudi globok propad koncepta suverene demokratične nacije, ki ji je razpad starega imperialnega reda omogočil razkritje njenih temnih plati. Zato mora biti sprava srednjeevropska, upoštevajoč ne zgolj politična nesoglasja znotraj narodov, temveč tudi medrazredna in mednacionalna sovraštva, s historiziranim in jasnim pogledom na preteklost in prebujenim zavedanjem o skupni zgodovini. Šele takrat bo lahko ta naš del Evrope, vključno s Slovenijo, zares zadihal s polnimi pljuči. Lahko pa ostanemo pri naših ljubih in domačih, kranjskih razprtijah. ✕